1.

5.

8.

ПРАВОВИЙ ЗАКОН: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ
LEGAL LAW: COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES

Конєва Н.В.,
старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін та менеджменту юридичного факультету Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена розгляду сутності правового закону. Проаналізовано та порівняно підходи науковців різних часів щодо визначення змісту категорії «правовий закон». Автор акцентує увагу на необхідності подальшого теоретичного осмислення категорії «правовий закон».

Ключові слова: право, закон, правовий закон, верховенство права, нормативно-правовий акт.

Статья посвящена рассмотрению сущности правового закона. Проанализированы и сопоставлены подходы ученых разных времен относительно определения содержания категории «правовой закон». Автор акцентирует внимание на необходимости дальнейшего теоретического осмысления категории «правовой закон».

Ключевые слова: право, закон, правовой закон, верховенство права, нормативно-правовой акт.

The article considers the legal nature of the law. The approaches of scientists from different times with respect to the determination of the category of «legal law» were analyzed and compared. The author was focuses on the need for further theoretical understanding of the category of «legal law».

Key words: right, law, legal law, rule of law, a legal act.

Постановка проблеми. Складні економічні, політичні, соціальні процеси в сучасному суспільстві демонструють нагальну необхідність пошуку нових підходів до багатьох невирішених проблем у правотворчості. Теоретичні напрацювання та концептуальні положення, на жаль, інколи не одержують належного практичного втілення або, ще гірше, визнаються недосконалими саме з практичної точки зору. Тоді як саме практика має зумовлювати необхідність та доцільність проведення тих чи інших наукових теоретичних досліджень. Останнім часом в Україні став широко використовуватися термін «правовий закон», водночас теоретична розробка змісту та сутності цієї категорії йде вкрай повільно.

Стан дослідження. Окремі теоретичні питання сутності та змісту правового закону, необхідності його верховенства в системі нормативно-правових актів розглядались у роботах А. Грищенко, О. Зайчука, А. Зайця, М. Козюбри, В. Копейчикова, Н. Оніщенко, В. Опришка, М. Орзіха, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, М. Цвіка та інших. У процесі правових досліджень вченими пропонувались різні підстави (критерії) для розмежування права і закону, правових і неправових законів, але до цих пір єдиної позиції з цього питання не має.

Водночас аналіз сучасної наукової літератури, правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що категорія «правовий закон» все ще не отримала належного висвітлення. Саме тому метою цієї статті є подальша теоретична розробка сутності категорії «правовий закон», порівняння поглядів науковців різних часів щодо визначення змісту цієї категорії для поглиблення розуміння її змісту.

Виклад основного матеріалу. Окремі ідеї щодо сутності та змісту правового закону розглядались у працях мислителів античності, середньовіччя та нового часу.

Наприклад, давньогрецький мислитель Аристотель,

розвиваючи думку про взаємозв'язок права і держави, що є надзвичайно істотним для правової держави, відзначав, що поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, тому що право як критерій справедливості є регулятивною нормою політичного спілкування [1, с. 9]. Заслуговує на увагу і думка давньоримського юриста Цицерона про те, що право виникло раніше, ніж будь-який писаний закон, ніж взагалі була заснована будь-яка держава. Саме держава з її установами та законами повинна бути за своєю сутністю втіленням того, що по природі є справедливість і право, яким повинні відповідати людські постанови і, перш за все, писані закони [2, с. 85]. Гегель зазначав, що право і за часом, і за змістом передує закону, який виступає в якості вторинного. Шляхом законодавчої ініціативи «право в собі» формується як закон [3, с. 39].

Характеризуючи правовий закон, Я. Гайворонська та Т. Самусенко серед основних його ознак називають такі:

– правовий закон є виразом та закріпленням об'єктивованої в праві міри свободи людей;

– правовий закон втілює в собі принципи формальної правової рівності та має загальний характер справедливості, тобто його вимоги рівною мірою стосуються як громадян, так і держави;

– правовий закон завжди враховує інтереси тих, хто знаходиться за межами правової рівності (люди похилого віку, недієздатні особи, безробітні тощо);

– правовий закон є необхідною складовою частиною реальних правовідносин, що виникають у суспільстві (у цьому сенсі законодавець не створює зміст права, а лише формулює його в нормах, відображаючи тим самим об'єктивні потреби суспільного розвитку);

– правовий закон завжди постає як антитеза свавіллю [4, с. 67].

Але навіть ці автори визнають, що насправді вирішення цього питання неможливе поза дослідженням тієї кореляції, яка лежить в основі цього поняття, а саме взаємозв'язку права і закону, в результаті цього закон набуває свого правового змісту, стає «носієм права» [5, с. 7], «адекватним виразом права в його офіційно-владному визнанні» [6, с. 5], втіленням духу права та сприймається не лише як легальний продукт державної діяльності, а й як легітимна та справедлива норма, захищена авторитетом державної влади.

Будь-які цінності права мають не апріорний характер, а виступають цінностями історичними, що обумовлені соціокультурним розвитком конкретного суспільства. Керуючись принципом відносної правової справедливості, необхідно зазначити, що віднесення закону до справедливого чи несправедливого може цілком залежати від суб'єкта, який робить оцінку. Не випадково навіть відомий західний вчений Д. Ролз, який зробив дослідження справедливості своїм основним науковим завданням, у підсумку дійшов висновку, що справедливість залишає відкритим питання про те, де можуть краще реалізовуватися її принципи: в умовах демократії з приватною власністю чи за ліберального соціалістичного режиму? Вирішення цього питання повинно залежати від історичних обставин та традицій, інститутів та соціальних сил у кожній країні [7, с. 12].

Водночас доцільно зазначити, що далеко не всі норми права, як зазначає Ж. Л. Бержель, піддаються оцінці з точки зору справедливості [8 с. 63], але ті норми, які можуть бути оцінені за допомогою цього критерію, скоріш за все, будуть мати різну оцінку з боку представників різних верств населення і, тим більше, суб'єктів з різним рівнем правової культури.

Для перетворення закону у правовий, законодавцю потрібно реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей. Створення правового закону і ставлення до нього, безумовно, значною мірою залежать від загальної й правової культури суспільства, від розвитку і впливу юридичної науки на законотворчість і, передусім, законодавця.

Шляхом законодавчої ініціативи «право в собі» формулюється як закон. Можна говорити, що існування держави повинно бути обумовлене потребами забезпечення реалізації права, бо держава не стоїть над суспільством, вона покликана служити йому. Тому слушною, на наш погляд, є думка А. Пушкіна про те, що нормативно-правові акти є вторинним відображенням реальних суспільних відносин, а це означає, що в конституції повинен закріплюватись принцип верховенства права. Усе чинне законодавство на цій підставі може бути перевірене в аспекті того, наскільки воно відповідає цьому принципу [9, с. 152-155]. Треба відзначити, що дискусії щодо змісту принципу верховенства права тривають не тільки серед вітчизняних учених [10; 11], але й серед іноземних дослідників [12, с. 48-49].

Вбачається, що у вітчизняній науці найбільш вдало це питання було розкрито М. Козюброю. Він, зокрема, вказує, що найбільш предметним критерієм правового характеру законів та інших нормативних актів правової організації й діяльності держави є невід'ємні, невідчужувані права людини. Це той бар'єр, якого у правовій державі не може подолати жодна з гілок влади. Права людини є безпосередньо діючим правом і можуть реалізовуватися всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини (не відображає природно-правові засади; не відповідає загальновизнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини й громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо) [13, с. 28-29]. Така позиція знайшла своє відображення в ст. 8 Конституції України, в якій прямо проголошується, що в Україні визнається й діє принцип верховенства права. І з цим не можна не погодитись, оскільки закони за своїм змістом і значенням можуть бути прогресивними і відсталими, логічними та суперечливими, справедливими чи несправедливими, і їх верховенство в деяких випадках може нанести шкоду суспільству [14, с. 139]. А оскільки відповідність природним правам і свободам людини є головним і найбільш загальним критерієм права, то тільки конституція, втілюючи в собі фундаментальні людські цінності, завжди є правовою за змістом. У ній закріплено ідеал соціальної справедливості, який є серцевиною права і стає його основною гарантією. Недарма конституцію називають вищим критерієм істинності [15, с. 15].

Розвиваючи думку М. Козюбри про те, що найбільш предметним критерієм правового характеру законів та інших нормативних актів правової організації й діяльності держави, є невід'ємні, невідчужувані права людини, необхідно зазначити, що сутність права обумовлена природою людини, її потребами до свободи та самовизначення. Свобода, у свою чергу, знаходить свій вираз у правах, свободах і законних інтересах. Тому основне, глибинне в праві – права, свободи і законні інтереси людини. Вільну людську особистість також неможливо уявити без прав, свобод і законних інтересів. Формування правових властивостей індивіда – це об'єктивний, необхідний, достатньо складний і тривалий процес. При пізнанні, оволодінні правом змінюється багатовіковий звичний життєвий колективістський устрій, де «я» і «ми» є нероздільними. Правові здібності особи, навпаки, з'являються разом з утвердженням приватного інтересу, приватної власності, розмежуванням індивідуального і колективного [16, с. 44].

У своєму науковому дослідженні А. Грищенко пропонує розглядати правовий закон як гарантію забезпечення:

– верховенства права шляхом повної відповідності правовим законам нормативно-правових актів усіх органів і посадових осіб держави та органів місцевого самоврядування;

– адекватності виразу суверенної волі народу та сутності права в усій системі нормативно-правового регулювання, здійснюваного як через правові закони, так і опосередковано іншими суб'єктами правотворчості,

тобто створення в правовому законі еталону нормативно-правового регулювання, який відповідає волі народу;

– єдності нормативно-правового регулювання та правозастосування, тобто забезпечення реалізації норм правового закону в суспільному житті, існування правопорядку, який ґрунтується на принципі дії верховенства права;

– конституційного порядку, тобто неухильного дотримання та виконання всіма суб'єктами права, в тому числі органами влади та посадовими особами, норм конституції, що реалізуються в законах та інших нормативно-правових актах;

– консолідації суспільства та формування правосвідомості і правової культури, спрямованих на повагу до правового закону;

– інтеграції у світове співтовариство при збереженні особливостей української правової системи [17, с. 6].

Панування правового закону надає конституційному ладу стабільності, підпорядковує всі сили влади праву, обмежує владу, надає їй правового характеру.

Отже, закон за своїм змістом може відповідати праву, а може й суперечити йому. Але для правової держави, якою в ст. 1 Конституції проголошується Україна, необхідно максимально забезпечити застосування вимог, щоб закон був виключно правовим. У літературі зазначається, що поки право й закон не співпадають, доти зберігаються й діють несправедливі закони, а відтак, і правову державу побудувати неможливо, а отже, всі неправові закони є неконституційними.

Висновки. Вбачається, що аналіз тих чи інших ознак, рис та сутності правового закону не може бути вичерпним не лише в межах однієї наукової статті, а й у межах окремої монографії, циклу монографій, що видаються вченими. Тому наша спроба дослідження тих чи інших характеристик правового закону є спробою виокремити ті з них, що можуть стати в нагоді для розуміння сутності, природи, функціональної ролі правового закону для розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Политика / Аристотель. – М. : Правда, 1991. – 205 с.
2. История политических и правовых учений; учеб. для вузов / [под общей ред. В. С. Нерсесянца]. – М. : Инфра, 1996. – 728 с.
3. Нерсесянц В.С. Гегель / В.С. Нерсесянц. – М. : Юрид. литература, 1979. – 112 с.
4. Гайворонская Я.В. Теория государства и права / Я.В. Гайворонская, Т.М. Самусенко. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2001. – 172 с.
5. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права / В.А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – 144 с.
6. Нерсесянц В.С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости / В.С. Нерсесянц. // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1996. – С. 4–11.
7. Ролз Д. Теория справедливости / Д. Ролз. – Новосибирск : изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 536 с.
8. Бержель Ж.Л. Общая теория права / Ж.Л. Бержель. – М. : Nota Bene, 2000. – 576 с.
9. Пушкин А.А. Актуальные проблемы современного права России / А.А. Пушкин. // Государство и право. – 1995. – № 10. – С. 152 – 155.
10. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 64 с.
11. Заєць А.П. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) / А.П. Заєць. // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 3–15.
12. Енциклопедія політичної думки / [Пер. з англ.] – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
13. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М.І. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24–32.
14. Алексеева С.Д. Социалистическое правовое государство: проблемы и перспективы / С.Д. Алексеева, С.А. Паршина // Советское государство и право. 1989. – № 9. – С.137–140.
15. Копейчиков В.В. Гуманистические основы социалистического правового государства / В.В. Копейчиков, В.С. Шиллингов. // Актуальные проблемы формирования правового государства. – Харьков : ХюрИ, 1990. – С. 15–17.
16. Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права / В. Шафиров. // Право України. – 2010. – № 4. – С. 43–48.
17. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і прав.; історія політичних і правових учень» / А.В. Грищенко; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 19 с.